

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 29.04.2025

Kabul Tarihi / Accepted: 14.08.2025

Özgür, U. (2025). Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde alışkanlık yapısı. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(26), 315-326. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1686404>

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ METİNLERİNDE ALIŞKANLIK YAPISI

Uğur ÖZGÜR¹

ÖZ

Batı Türkçesinin ilk dönemi olarak kabul edilen Eski Anadolu Türkçesi, Orta Asya'dan batıya göç eden Oğuzların Anadolu'da oluşturduğu yazı dilidir. Türk dilinin söz varlığını oluşturan deyimler, atasözleri, ilişki ve nezaket sözleri, ikilemeler vb. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde sıklıkla kullanılmıştır. EAT dönemine ait Yûnus Emre, Ahmet Fakih, Gülşehri, Âşık Paşa, Hoca Mes'ud, Şeyyad Hamza, Ahmed-i Dai, Hatipoğlu ve Şeyhoğlu Sadru'd-dîn Mustafâ gibi önemli şair ve yazarların eserleri incelendiğinde araştırmacılar için oldukça çeşitli dil malzemesi sunduğu görülmektedir. Bu çalışmada, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde dikkat çeken yeni edinilmiş alışkanlık ve terk edilmiş alışkanlık bildiren {- (V)r ol-, -mAz ol-} yapının kullanımı ele alınmıştır. Öncelikle gramer kitaplarında alışkanlık yapılarının nasıl olduğu değerlendirilmiş ve bu kullanım için hangi adlandırma ve terimlerle karşılandığı üzerinde durulmuştur. Araştırmacıların yaklaşımına yer verildikten sonra alışkanlık yapısının Eski Anadolu Türkçesi metinlerindeki kullanımını ortaya koymak için Marzubân-nâme Tercümesi, Dede Korkut, Yûnus Emre Dîvânı, Süheyl ü Nev-bahâr, Yûsuf-ı Meddâh Varka ve Gülşah, Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulema, Bahrü'l-Hakâyık, Ali'nin Kıssa-yı Yûsuf'u, Ahmed-i Dâ'i Dîvânı, Kâbûs-nâme Tercümesi ve Garib-nâme metinleri taranmış, tespit edilen yapılar bağlamsal örneklerle verilmiş ve bu örnekler üzerinde değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Alışkanlık yapısı, Eski Anadolu Türkçesi, Karmaşık fiiller, Terk edilmiş alışkanlık.

HABIT STRUCTURE IN OLD ANATOLIAN TURKISH TEXTS

ABSTRACT

Old Anatolian Turkish, which is considered the first period of Western Turkish, is the written language created in Anatolia by the Oghuz people who migrated West from Central Asia. Idioms, proverbs, relationship and courtesy words, reduplications, etc. that make up the vocabulary of the Turkish language. It was frequently used in Old Anatolian Turkish texts. During the Old Anatolian Turkish period, important poets and writers such as Yunus Emre, Ahmet Fakih, Gülşehri, Âşık Paşa, Hoca Mes'ud, Şeyyad Hamza, Ahmed-i Dai, Hatipoğlu and Şeyhoğlu Sadru'd-dîn Mustafâ when we examine his works; It seems that it offers various language materials for researchers. In this study, the use of {- (V)r ol-, -mAz ol-} newly acquired habit and abandoned habit, which attract attention in Old Anatolian Turkish texts, was discussed. First of all, how habit usage {- (V)r ol-, -mAz ol-} was evaluated in grammar books and what nomenclature and terms were used for its structure were emphasized. After the approach of the researchers are included, we aim to reveal the use of the habit structure in Old Anatolian Turkish texts such as Marzubân-nâme Translation, Dede Korkut, Yûnus Emre Dîvânı, Süheyl ü Nev-bahâr, Yûsuf-ı Meddâh Varka ve Gülşah, Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulema, Bahrü'l-Hakâyık, Ali's Kıssa-yı Yûsuf'u, Ahmed-i Dâ'i Dîvânı, Kâbûs-nâme Translation and Garib-nâme texts were scanned and the examples identified in these texts were given with their in-text usage and these examples were analyzed. Evaluations have been made.

Keywords: Abandoned habit, Complex verbs, Habit structure, Old Anatolian Turkish.

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi uozgur@nku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9385-2912>

Giriş

Orta Asya'dan batıya göç eden Oğuzların XIII. ve XV. yüzyıllar arasında, Anadolu'da oluşturduğu ve zamanla gelişen yazı diline Eski Anadolu Türkçesi denilmektedir. Anadolu Selçuklular dönemi, Beylikler dönemi, Karakoyunlu ve Akkoyunlular dönemi ile Osmanlı Devleti'nin ilk dönemini kapsayan dönem de “Eski Anadolu Türkçesi” olarak adlandırılmaktadır. Dini-tasavvufî içerikli metinlerin yanı sıra epik ve hikemî türdeki eserler dönemin dil mazemesini zengileştirmektedir. Özellikle Eski Anadolu Türkçesi döneminde Yûnus Emre, Ahmet Fakih, Gülşehri, Âşık Paşa, Şeyyad Hamza, Ahmed-i Dai, Hatipoğlu ve Şeyhoğlu Sadru'd-dîn Mustafâ'nın eserleri incelendiğinde bu dönem araştırmacılara Türk kültür ve düşünce dünyasının izlerini taşıyan yapısal ve işlevsel dil unsurları sunmaktadır. Bu unsurlardan biri de toplumun ve bireylerin tekrar eden, süreklilik gösteren, davranış kalıplarını ortaya koyan alışkanlık yapılarıdır. Bu noktadan hareketle çalışmada, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde dikkat çeken {-(V)r ol-, -mAz ol-} alışkanlık yapısı ele alınmıştır. Alışkanlık yapısı, dilbilimsel olarak bir eylemin geçmişte, şimdi ya da genellikle belli aralıklarla tekrarlandığını anlatmaya çalışan yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışmanın temelini oluşturan alışkanlık yapısı araştırmacılar tarafından nasıl yorumlanmış, yapılan çalışmalar hangi açılardan değerlendirilmiş ve bu kullanım için hangi terimler kullanılmış, öncelikle bu sorulara cevap aramak gerekmektedir. “Alışkanlık fiilleri” terimiyle ne anlatılmak istenmiş ve bu konu nasıl ele alınmış? Alışkanlık yapısı bir kiplik midir? Türkçede alışkanlık yapısı var mıdır? Karmaşık fiiller, başlama fiilleri ve alışkanlık fiilleri arasında araştırmacılar nasıl bağlantı kurmuş? Sorularına cevaplar aranılmıştır.

1. Alışkanlık Yapısı Üzerine Görüş ve Yaklaşımlar

Alışkanlık yapısı üzerine görüşlere geçmeden önce “alışmak ve alışkanlık” kavramının sözlük anlamları verilmiştir. **Alışmak**, “1. Bir işi tekrarlayarak kolaylıkla yapabilmek. 2. Yadırgamaz duruma gelmek. 3. Uyar duruma gelmek, intibak etmek. 4. Sürekli ister olmak. 5. Bağlanmak, ısınmak. 6. Evcilleşmek, ehlileşmek. 7. Tutuşmak, yanmaya başlamak.” (Türkçe Sözlük, 2011, s. 96). **Alışkanlık**, “1. Bir şeye alışmış olma durumu, alışkınlık, alışmışlık, alışkı, itiyat, huy, meleke, ünsiyet, yordam...2. Yakınlık, arkadaşlık, ünsiyet. 3. Fel. ve ruh b. İç ve dış etkililerle hep aynı biçimde gerçekleşmesi sonucu beliren şartlanmış davranış. **Alışkanlık edinmek** bir şeyi sürekli yapar olmak, itiyat edinmek. **Alışkanlık hâline getirmek** bir şeyi sürekli yapar olmak. **(bir şey) alışkanlığında olmak** iyice alışık bulunmak. **Alışkanlıktan (veya alışkanlığından) kopmamak** belli bir huydan vazgeçememek, alışıklığı bırakmamak.” biçiminde verilmiştir (Türkçe Sözlük, 2011, s. 95). Al- “almak, edinmek” fiilinden alışmak, alışılmak, alıştırmak, alışma, alıştırma, alışık, alışıklık, alışılmış, alışıl gelmiş, alışkın, alışkanlık gibi sözcükler türetilmiştir.

Korkmaz'a göre alışkanlık fiilleri, karmaşık fiiller içerisinde değerlendirilmiş ve alışkanlık fiilleriyle ilgili olarak bir oluşun geçmiş, şimdiki ve gelecek zamanda alışkanlık olarak sürdüğünü ve süreceğini göstermek için kullanıldığını belirtir. Alışkanlık fiiliyle ilgili olarak günümüz roman ve hikâye yazarlarının metinlerinden şu örnekleri verir: “Aratır oldu, sorar oldu, gayret eder oldular, utanır oldu, yatar olmuş, akıl fikir danışır oldun, akıl fikir verir oldun, seçilir olmuştu, kavrır olacaklar, düşünmez oldu, tutmaz oldu, işitilmez oldu, ayrılmaz oldu, geçilmez oldu, görünmez oldun, edemez oldular, arayamaz olmuştu, çıkamaz olacaktır.”

Alışkanlık fiilleri “bir yanı sıfat-fiil bir yanı yardımcı fiil olan birleşik fiiller” başlığı altında şu şekilde aktarılmıştır:

“Fiil kök ve gövdelerine geniş zaman sıfat-fiili ve ol- yardımcı fiilinin getirilmesi ile kurulan birleşikler, bir oluşun geçmişte, şimdiki zamanda ya da gelecekte alışkanlık hâlinde sürdüğünü veya süreceğini gösterirler. Yine zaman yönünden değil, bir oluşun tarzı yönünden anlam inceliği taşıyan bu birleşik fiil türü, yalnız basit zamanlar ile değil birleşik zamanlar ile de çekime girebilir.” (Korkmaz, 2009: 803).

Gülsevin, dil öğretiminde karşılaşılan zorluklar ve yabancılara Türkçe öğretilirken düşülen yanlışları ortadan kaldırmak için Türkiye Türkçesindeki fiil zaman ve kip çekimlerini yeniden incelemek ve ayrıntılı sınıflandırmaların olduğu tablolar geliştirilmesi gerektiğini belirtir ve alışkanlığı bir kip olarak değerlendirmektedir.

“Türklerle İngilizce öğretmek için yazılmış gramerlerde, “used to” kalıbı verilmekte, bunun “terk edilmiş alışkanlık” bildirdiği ve Türkçede bu kipin bulunmadığı kaydedilmiştir. Genellikle verilen örnek de “I used to smoke (Ben sigara içerdim)” şeklindedir. Türkçeye çevrildiğinde de görülebildiği gibi, “used to” kalıbının karşılığı dilimizde -(A)r-idi şeklinde bulunmaktadır. I used to smoke= Ben sigara içerdim. Ancak, biz “ilk ek zaman, ikinci ek kiptir” düşüncesinden hareketle, bu yapıyı “geniş zamanın hikâyesi” diye adlandırdığımızdan, dilimizde yok gibi gösterilebilmektedir. Bizce, -(A)r i-di yapısı için kullandığımız “geniş zaman hikâyesi” terimini de “geçmiş zamanın terk edilmiş alışkanlık kipi” olarak dil bilgisi kitaplarımıza yerleştirebiliriz.” (Gülseyin, 2000: 220).

Ayrıca aynı çalışmada Gülsevin, iç-er i-di ve iç-er ol-du örneklerini verir ve iç-er ol-du yapısının da gramer kitaplarına eklenmesi gerektiğini belirtir:

“Türkçe dil bilgisinin “Zaman ve Kiplerin Birleşik Çekimleri”nde i- (<er-) fiili ile genişletilmiş şekilleri tablolara yerleştirdiğimize göre, benzer tarzdaki ol- (<bol-) fiili ile çekimlenen yapıları da, yine aynı gerekçelerle tasnife alabiliriz. Şöyle ki: “Ahmet sigara iç-erdi (iç-er i-di) nasıl tablolarımızda yer alıyorsa “Ahmet sigara iç-er ol-du” da yer alabilir. Bunlardan birincisi (iç-erdi) “terkedilmiş bir alışkanlık” bildiren kip, ikincisi ise (iç-er ol-du) “eskiden olmayan fakat yeni başlamış ve devam etmekte olan bir alışkanlık” bildiren kip görevindedir.” (Gülseyin, 2000: 220).

Banguoğlu (2015, s. 484), karmaşık fiilleri öncelik, başlama, niyet ve çekimsiz fiil şekilleri olmak üzere dört başlık altında değerlendirir. Alışkanlık fiilleri için “başlama fiilleri” terimini kullanmıştır. Başlama fiillerinde de sürekli olan bu kılış ve oluşun başlangıcının yardımcı fiilin aldığı zamana göre geçmişte, şimdiki veya gelecek zamanda olabileceğini belirtmiştir. Deny, “Ol- yardımcı fiiliyle yapılan katmerli fiiller” alt başlığında katmerli kipleri dörde ayırmıştır:

1. Geniş zaman gövdesiyle katmerli kip (başlayış görünüşlü): yazar olmak.
2. Belirsiz geçmiş zaman gövdesiyle katmerli kip (öncelik görünüşlü): yazmış olmak.
3. Niyetli gelecek zaman gövdesiyle katmerli kip (niyetli görünüş): yazacak olmak.
4. Bulunma hâlinde fiil adlı katmerli kip (süremli görünüş): yazmakta olmak.” (Deny, 2012: 438).

Aynı sayfanın dipnotunda verilen *yazar ol-* ve *yazmaz ol-* örneğinde alışkanlık ve alışkanlığı terk etme anlamının nasıl kazandırıldığı açıklanmıştır. “Yazar oldum: yani daha

önce yazmamakta devam ve alışkanlık üzere iken, bir zamandan beri yazmakta devam ve alışkanlık üzere oldum. Yazmaz oldum; yani daha önce yazmakta devam ve alışkanlık üzere iken bir zamandan beri yazmamakta devam ve alışkanlık üzere oldum demektir.” (Deny, 2012: 438).

Ay, (2011) tarafından hazırlanan “Ol- Fiili ile Yapılan Birleşik Çekimler ve Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki Kullanımı Üzerine” başlıklı makalede, ol- fiiliyle yapılan birleşik çekimlerin Türkiye Türkçesi ağızlarındaki kullanımı değerlendirilmiş ve fiil + -(V)r + ol- +Zaman-Kip Eki, fiil+ -mAz + ol- +Zaman-Kip Eki alt başlığında alışkanlık ifade eden örneklerle ayrıntılı olarak yer verilmiştir.

İlker, (2017) tarafından birleşik çekimlerde zaman ve sınıflandırma üzerine yapılan çalışmada alışkanlık için “belirli geçmişte alışkanlık ve niyet (-ArdI) ve belirsiz geçmişte alışkanlık (-IrmIş)” terimleri önerilmiştir.

Kıyasü'l-Enbiyâ tercümesinde geçen birleşik fiillerin incelendiği çalışmada sayıları az da olsa alışkanlık fiilleri yer almaktadır (Budu, 2020: 86-87). Bu çalışmada alışkanlık fiilleri karmaşık fiiller başlığı altında verilmiş ve (-r) ol- birleşik fiilinde, ol- yardımcı fiilin geçmiş zaman çekimine girmesiyle oluş ve kılınış, geçmiş zamanda süreklilik ifade ettiği vurgulanırken, (-mAz) ol- birleşik fiilinde, ol- yardımcı fiilin geniş zaman çekimine girmesiyle oluş ve kılınış, gelecek zamanda alışkanlığın biteceği belirtilmiştir.

Akdemir ve Kaya (2019) tarafından hazırlanan “Eski Anadolu Türkçesinde Birleşik Fiiller Üzerine” başlıklı makalede, sıfat fiil+ yardımcı eylemlerle oluşan birleşik fiiller başlığı altında “alışkanlık ve alışkanlığı terk etme fiillerine (-Ar ol-, -mAz ol-) metinlerden örnekler verilmiştir.

Topçu (2020) makalesinde sıfat fiillerin bir alt sınıfı olarak alışkanlığı değerlendirmektedir. Ayrıca alışkanlık sıfat fiil işlevinin cümlenin sadece asıl unsurunda değil, gerektiğinde var olan yardımcı unsurlarında da görülebileceğini örneklerle açıklamaya çalışmıştır.

Çelikel tarafından hazırlanan çalışmada karmaşık fiiller öncelik, alışkanlık, niyet ve süreklilik fiilleri olmak üzere dörde ayrılmıştır.

“Alışkanlık fiilleri: Esas fiile geniş zaman bildiren sıfat fiiller -()r veya onun olumsuz şekli -mAz eklerinin ulanması ile ol- yardımcı eyleminin oluşturduğu birleşik yapılardır. Öncelik fiillerinden sonra en çok kullanılan karmaşık fiiller bunlardır. Bu yapının en belirgin özelliği adından da anlaşıldığı gibi yine sıfat-fiil ekinin birleşik yapıya kattığı alışkanlık görünüşüdür. Bu birleşik yapıyla kurulan yüklem eylemin alışkanlık hâlinde sürdüğünü veya süreceğini bildirirler.” (Çelikel, 2021: 110).

Yukarıda örnekleri verilen görüşlere göre “alışkanlık” bazı araştırmacılar tarafından bir “kiplik” olarak adlandırılırken bazı araştırmacılar tarafından “sıfat fiili olarak alışkanlık”, “başlama fiili” ve “karmaşık fiiller başlığı altında alışkanlık fiili” terimleriyle karşılanmıştır. Bir fiil, birden çok zamanda gerçekleşmeyeceği için {-(V)r ol-, -mAz ol-} alışkanlık yapısı, fiilin üzerine geniş zaman sıfat fiil eki getirilerek birleşik çekim biçiminde oluşturulmuştur. Fiil, tek zamanda gerçekleştiğinden dolayı fiilin üzerine getirilen -(V)r ve -mAz geniş zaman

sıfat fiilidir. “İç-er ol-du ve iç-mez ol-du.”alışkanlık kullanımı örneğini ele alacak olursak geniş zaman bildiren sıfat fiil eki + ol- yardımcı eylemle oluşan birleşik fiil yapısıdır. Alışkanlık yapısı, dil bilgisi bakımından tam olarak yeri belirlenememiş ve gramer kitaplarında çok yer verilmemiş bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktadan hareketle, günümüz Türkiye Türkçesi metinlerinde ve ağızlarında kullanılan alışkanlık yapısının Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde de kullanıldığını ortaya koymak ve alışkanlık yapısının daha iyi anlaşılabilmesi için böyle bir çalışma yapılmıştır.

2. Amaç ve Yöntem

Çalışmada, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde dikkat çeken {-(V)r ol-, -mAz ol-} alışkanlık yapısı ele alınmıştır. EAT dönemine ait seçilmiş metinlerde alışkanlık yapılarının biçimbilimsel, sözdizimsel ve anlamsal düzlemde nasıl kullanıldığı verilmeye çalışılmıştır. Öncelikle gramer kitaplarında bu yapı {-(V)r ol-, -mAz ol-} nasıl değerlendirilmiş ve bu yapı için hangi adlandırma ve terimlerin kullanıldığı üzerinde durulmuştur. Eski Anadolu Türkçesi dönemi metinlerinde geçen “yeni edinilmiş alışkanlık ve terk edilmiş alışkanlık” kullanımını tespit etmek amacıyla hazırlanan bu çalışmada dönemin tüm eserlerini incelemek mümkün olmadığı için sınırlama yapılmış ve nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizine dayanarak Marzubân-nâme Tercümesi (Korkmaz, 2017), Dede Korkut Metinleri (Özçelik, 2005), Yûnus Emre Dîvânı (Tatçı, 2020), Süheyl ü Nev-bahâr (Cin, 2012), Yûsuf-ı Meddâh Varka ve Gülşah (Köktekin, 2023), Ali’nin Kıssa-yı Yûsuf’u (Cin, 2011), Ahmed-i Dâ’i Divan (Özmen, 2001), Garib-nâme (Yavuz, 2000), Kâbûs-nâme Tercümesi (Doğan, 2016), Kenzû’l-Küberâ ve Mehekkü’l-Ulema (Yavuz, 2013) ve Hatiboğlu Bahrü’l-Hakâyık (Türk, 2018) metinleri taranmış ve tespit edilen örnekler bağlam içerisindeki kullanımıyla verilmiştir.

3. Eski Anadolu Türkçesi Metinlerinde Alışkanlık

Eski Anadolu Türkçesi döneminde yukarıda adı verilen metinler incelendiğinde özellikle Dede Korkut Metinleri ve Yûnus Emre Dîvânında alışkanlık ve terk edilmiş alışkanlık yapısının daha çok kullanıldığı görülmüştür. Ahmed-i Dâ’i Dîvânı, Kenzû’l-Küberâ ve Mehekkü’l-Ulema, Garib-nâme ve Bahrü’l-Hakâyık metinlerinde alışkanlık yapısı {-(V)r ol-, -mAz ol-} kullanımına rastlanmamıştır. Tespit edilen örneklerde fiil- (V)r ol-dİ ve fiil-mAz ol-dİ biçimi çok kullanılmıştır. Geçmişte başlayan alışkanlığın şu anda da devam ettiğini ya da terk edildiğini belirtmek amacıyla bu yapının yer aldığı örnekler alıntı yapılan eserlerin imlasına bağlı kalınarak verilmiştir.

3.1. Fiil- (V)r ol- Yeni Edinilmiş Alışkanlık Yapısı

Fiilin üzerine geniş zaman sıfat-fiili ve ol- yardımcı fiilinin birlikte kullanılmasıyla oluşan bu birleşik yapı, EAT dönemi metinlerinde daha çok geçmiş zamanla kullanılmıştır. Önceden olmayan ama yeni başlayan bir alışkanlık yapısı olarak EAT metinlerinde karşımıza çıkmaktadır. Bu kullanım için “yeni edinilmiş alışkanlık” terimi de kullanılabilir.

içer oldum (YED, s. 348).

Önceden olmayan ama yeni başlayan bir alışkanlık için
“yeni edinilmiş alışkanlık.”

3.1.1. Fiil- (V)r ol-dİ

Geçmişte başlayan alışkanlığın şu anda da devam ettiğini belirtmek için ya da daha önce yapılmayan ama yeni başlayan bir alışkanlığı anlatmak için kullanılmıştır. Fiil- (V)r ol-Dİ biçiminde geçmiş zamanla kullanımı, EAT dönemi metinlerinde en çok görülen yeni edinilmiş alışkanlık yapısıdır. Özellikle Yûnus Emre Dîvânı ve Dede Korkut metinlerinde çok kullanılmıştır. Metinlerden tespit ettiğimiz örnekler aşağıda verilmiştir.

*Ordusına **gelür oldu** (DK, s. 368).*

*Oğlan at biner, kılıç **kuşanur oldu** (DK, s. 380).*

*Av avlar, kuş **kuşlar oldu** (DK, s. 380).*

Metinde geçen “**kuşanur oldu** ve **kuşlar oldu**” kullanımlarında hem alışkanlık hem de “bir işi yapabilme yeterliliğine sahip olma” anlamını karşılamaktadır. Yeterlilik ile alışkanlık bu örnekte olduğu gibi bazı durumlarda örtüşebilir ama her yeterlilik alışkanlık sayılmaz. Her alışkanlık ise yeterlilik kavramını karşılayabilir.

*Beslediler, böyüdi, **gezer oldu** (DK, s. 756).*

*Oğlancuklarıyla **oynar oldu** (DK, s. 756).*

*‘Aklı gāh kelüben gāh **kiter oldu** (AKY, s. 198).*

“**Gezer oldu, oynar oldu ve gider oldu.**” kullanımları (yeni) başlayan bir alışkanlığı ifade etmek için kullanılmıştır.

Yûnus Emre Dîvânında çok karşılaştığımız alışkanlık kullanımı fiil- (V)r ol-dİ yapısıdır.

*Susadugumca ben dahı her dem anı **içer oldum** (YED, s. 348).*

Burada, “her dem” zaman zarfı kullanımıyla içme alışkanlığı desteklenmiştir. Her zaman, devamlı, daima, sürekli, sıklıkla, durmadan gibi zaman zarflarıyla da cümleye *süreklilik ve alışkanlık* anlamı kazandırılabilir.

*Hak’dan nazar oldu bana Hak kapusın **açar oldum** (YED, s. 348).*

*Gördüm Hakk’un haznesine dürr ü güher **saçar oldum** (YED, s. 348).*

*Şol Tapdug’a irişeli gizlû râzum **açar oldum** (YED, s. 349).*

*Geşt idüben denizleri Hızır’layın **gezer oldum** (YED, s. 356).*

*Kendü cigerüm kanıla vasf-hâlüm **yazar oldum.**” (YED, s. 357).*

Açar ol-, saçar ol-, gezer ol-, yazar ol- kullanımlarında da alışkanlığın başladığı ve alışkanlık üzere olduğu anlaşılmaktadır.

Yûnus Emre Dîvânında kullanılan fiil- (V)r ol-dİ yapısı, bazı kullanımlarda hem alışkanlık hem de “bir işi yapabilme yeterliliğine sahip olma” anlamını karşılamaktadır. Yeterlilik ile alışkanlık yukarıda da belirttiğimiz gibi bazı durumlarda örtüşebilir ama her yeterlilik, alışkanlık sayılmaz. Her alışkanlık ise yeterlilik kavramını karşılayabilir. Seçer ol-, uçar ol-, yüzer ol-, kazar ol-, kaçar ol- örneklerinin geçtiği aşağıdaki cümlelerde hem “bir işi

yapabilme yeterliliğine sahip olma” hem de “bu yapabilme durumunun alışkanlık üzere olduğu” anlaşılmaktadır.

‘Aklum başuma divşürdi hayrı şerden seçer oldum (YED, s. 349).

Nefsüm başını kesüben şer işlerden kaçar oldum (YED, s. 349).

Hak’dan bana nazar oldı kanatlandum uçar oldum (YED, s. 349).

İy yârânlar ben usandum kondum gine göçer oldum (YED, s. 349).

Gel didiler vardum anda varlığumdan geçer oldum (YED, s. 349).

Girdüm ‘ışkun denizine bahrileyin yüzer oldum (YED, s. 356).

Bulımadum tagda taşda denizleri süzer oldum (YED, s. 356).

Girdüm gönül sınıgına gönülleri düzer oldum (YED, s. 356).

Haznesinden aldum gevher dükkân yüzün bezer oldum (YED, s. 357).

Dost bâğının bülbüliyem budakdan gül düzer oldum (YED, s. 357).

Düşdüm ayaklar altına topraklayın tozar oldum (YED, s. 357).

Gördüm nefsün burcı yüce kazma aldum kazar oldum (YED, s. 357).

Hürmeti yok Peygamber’e bendlerini bozar oldum (YED, s. 357).

Yûnus Emre Dîvânında kullanılan fiil- (V)r ol-dİ yapısı, şair tarafından şiirin ölçüsü gereği de tercih edilmiş olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

3.1.2. Fiil- (V) ol-A

Az görülen fiil-(V)r ol-(A) kullanımında ise cümleye alışkanlık, niyet ve istek anlamı sağlamaktadır.

Kişi neçe uyır ola (K, s. 123).

Tangrı te ‘ālā korkusun bilür ola.” (M, s. 228). ”

3.2. Fiil- mAz ol- Terk Edilmişlik Alışkanlık

Alışkanlık yapısıyla ilgili yapılan çalışmalarda genellikle “alışkanlık fiilleri” başlığı altında – (V)r ol- ve –mAz ol- yapısı birlikte verilmiştir. Anlam olarak birinci kullanımda devam eden alışkanlık anlatılmak istenirken, ikinci kullanımda ise var olan alışkanlığın bir zamandan sonra yapılmaması/terk edilmesi veya bu terk etme durumunun alışkanlık halini aldığı anlatılmak istenmektedir. Bundan dolayı daha önce yapılan, devam edilen alışkanlığın bir zamandan beri yapılmaması ve bu yapılmama durumunun alışkanlık hâline gelmesini karşılayan “terk edilmiş alışkanlık²” terimi önerilmiştir.

² Gülsevin, -(A)r i-di yapısı için “geçmiş (görülen) zamanın terk edilmiş alışkanlık kipi” ve -(A)r- i-miş için “geçmiş (duyulan) zamanın terk edilmiş alışkanlık kipi” olarak dil bilgisi kitaplarına yerleştirebileceğini belirtmiştir. -(Ar) ol-du yapısı için “geçmiş zamanın (görülen) yeni başlamış alışkanlık kipi” ve -(A)r ol-muş yapısı için “geçmiş zamanın (duyulan) yeni başlamış alışkanlık kipi” adlandırmalarını önermiştir. – (mAz) ol- ile ilgili herhangi bir adlandırmaya yer verilmemiştir (2000, s. 222).

içmez oldu (DK, s. 464).	Daha önce içerken, içme alışkanlığının bir zamandan beri gerçekleştirilmemesi veya bu gerçekleştirilmeme durumunun alışkanlık durumuna gelmesini karşılayan “terk edilmiş alışkanlık.”
---------------------------------	--

Fiil+ -mAz ol- birleşik fiilinin Eski Anadolu Türkçesi metinlerindeki kullanımı aşağıda verilmiştir. Özellikle Dede Korkut metinlerinde daha çok kullanılmıştır. Geçmişte yapılan, süren, var olan alışkanlığın zamanla terk edildiği durumlarda (-mAz ol-) kullanıldığı tespit edilen örneklerden anlaşılmaktadır. Fiil- mAz ol-dİ biçimindeki kullanımı daha yaygındır. Fiil- mAz ol-(A/I)r şeklinde kullanıldığı örneklerde bulunmaktadır.

3.2.1. Fiil- mAz ol-dİ

Terk edilmiş alışkanlık (fiil- mAz ol-) yapısı özellikle Ali’nin Kıssa-yı Yûsuf, Yûnus Emre Dîvânı ve Dede Korkut metinlerinde çok kullanılmıştır. Metinlerden tespit ettiğimiz örnekler aşağıda verilmiştir.

*Kırk yigidin **añmaz oldu** (DK, s. 358).*

*Bu gez oğlan şerâb içeriken **içmez oldu** (DK, s. 464).*

*Kızı gelini kaç kaç **gölmez oldu** (DK, s. 504).*

*Kızıl kına ağ eline **yağmaz oldu** (DK, s. 504).*

*Âşaf sözine dahı **iltifât itmez oldu** (M, s. 173).*

*Ëyle yapışdı kim ayruk başmak keplemege **yaramaz oldu** (M, s. 224).*

*Ol-dahı **bislemez oldu** (M, s. 228).*

“**Añmaz oldu, içmez oldu, gölmez oldu, yağmaz oldu, iltifât itmez oldu.**” Örneklerinde daha önce gerçekleştirilen eylemin artık gerçekleştirilmediği anlamı terk edilmiş alışkanlık (fiil- mAz ol-) yapısı kullanılarak sağlanmıştır.

*Deli Dumruluş görür gözi **görmez oldu** (DK, s. 636).*

*Țutar elleri **tutmaz oldu** (DK, 636).*

*Menüm görür gözlerüm **görmez oldu** (DK, s. 636).*

*Țutar menüm ellerüm **tutmaz oldu** (DK, s. 636).*

***Varımaş oldum** idi yurduma meskenüme (SN, s. 159).*

*Heman lahza **söylemez oldu** dilüm (SN, s. 165)*

*Hiç kimse birin birin **körmez oldu** (AKY, s. 224).*

*Ağlamağdan iki közi **körmez oldu** (AKY, s. 305).*

Metinlerde geçen “**görmez oldu, söylemez oldu, tutmaz oldu.**” Bu örneklerde terk edilmiş alışkanlık (fiil- mAz ol-) yapısı kullanılmasına rağmen cümle bağlamında alışkanlık değil yetersiz olma durumu söz konusudur. Görme, söyleme ve tutma işlevinin ortadan kalktığı

anlaşılmaktadır. Buradan hareketle; kullanılan her fiil- (V)r ol- ve fiil –mAz ol- yapısının alışkanlık anlamı sağlamadığı anlaşılmaktadır.

Taranan metinlerde **almaz olur** (AKY, s. 382), **ërmez olur** (AKY, s. 382), **oğrılığ kılmaz olur** (AKY, s. 382) **düşmez olur** (SN, s. 265), **gelmez olur** (VG, s. 153) biçiminde yer alan fiilin üzerine geniş zaman sıfat fiil eki ve ol- yardımcı fiilinin üzerine geniş zaman getirilerek oluşan (**fiil- mAz ol-(A/I)r**) bu birleşik yapıda alışkanlık yapısı kullanılsa da tespit edilen örnekler cümlede alışkanlık değil sonuç belirtmektedir.

Tablo 1: Eski Anadolu Türkçesi Metinlerinde Fiil- (V)r ol- ve Fiil-mAz ol- Kullanımı

Eski Anadolu Türkçesi Metinlerinde Alışkanlık Yapısı	Fiil- (V)r ol- Yeni Edinilmiş Alışkanlık	Fiil-mAz ol-Terk Edilmişlik Alışkanlık	Fiil-mAz ol- (A/I)r Yapısıyla Sonuç Bildirme	Fiil-mAz ol- Yapısıyla “Yetersiz Olma” Anlamı
Dede Korkut	+	+	-	+
Yûnus Emre Dîvânı	+		-	-
Süheyl ü Nev-bahâr	-	+	+	+
Ahmed-i Dâ’î Dîvânı	-	-	-	-
Garib-nâme	-	-	-	-
Ali’nin Kısas-yı Yûsuf’u	+	+	+	+
Kenzü’l-Küberâ ve Mehekkü’l-Ulema	-	-	-	-
Marzubân-nâme,	+	+	-	-
Yûsuf-ı Meddâh Varka ve Gülşah	-	+	+	-
Bahrü’l-Hakâyık	-	-	-	-
Qâbûs-nâme	+	-	-	-

SONUÇ

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde {-(V)r ol-, -mAz ol-} alışkanlık kullanımı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Günümüz Türkiye Türkçesi metinlerinde ve ağızlarında kullanılan alışkanlık yapısının Batı Türkçesinin ilk dönemi kabul edilen Eski Anadolu Türkçesinde de kullanıldığı örnekler verilmiştir. EAT dönemi metinlerinden yapılan taramalar sonucu geçmişte başlayan alışkanlığın şu anda da devam ettiğini belirtmek için ya da daha önce yapılmayan ama yeni başlayan bir alışkanlığı anlatmak için alışkanlık yapısının kullanıldığı verilen örneklerde görülmektedir.

Alışkanlık yapısıyla ilgili yapılan çalışmalarda genellikle “alışkanlık fiilleri” başlığı altında -(V)r ol- ve -mAz ol- yapısı birlikte verilmiştir. Çalışmada, bu kullanımlar, ayrı ayrı değerlendirilmiş ve cümle bağlamları göz önünde bulundurularak “yeni edinilmiş alışkanlık” ve “terk edilmiş alışkanlık” terimleri önerilmiştir.

Fiil-(V)r ol-	Önceden olmayan ama yeni başlayan ve/veya devam eden “yeni edinilmiş alışkanlık.”
Fiil-mAz ol-	Daha önce yapılan, devam edilen alışkanlığın bir zamandan beri gerçekleştirilmemesi ve/veya bunun alışkanlık durumuna gelmesini karşılayan “terk edilmiş alışkanlık”

{-(V)r ol-, -mAz ol-} yeni edinilmiş alışkanlık ve terk edilmiş alışkanlık kullanımı, fiilin üzerine geniş zaman sıfat fiil eki getirilerek birleşik çekim biçiminde oluşturulur. Kullanılan her fiil- (V)r ol- ve fiil -mAz ol- yapısı her zaman alışkanlık anlamı sağlamayabilir. Cümle bağlamında değerlendirmeler yapılması gerekmektedir. Özellikle fiil- (V)r ol-DI biçiminde geçmiş zamanla kullanımı EAT dönemi metinlerinde en çok görülen alışkanlık yapısıdır. Özellikle Yûnus Emre Dîvânı ve Dede Korkut metinlerinde çok kullanılmıştır. Cümle bağlamları yukarıda verilen **gelür oldu** (DK, 368), **gezer oldu** (DK, 756), **oynar oldu** (DK, 756), **içer oldum** (YED, 348), **yazar oldum** (YED, 357) örneklerinde olduğu gibi.

fiil- (V)r ol-dI yapısı, bazı kullanımlarda hem alışkanlık hem de “bir işi yapabilme yeterliliğine sahip olma” anlamını karşılamaktadır. Yeterlilik ile alışkanlık verilen örneklerde bazı durumlarda örtüşmüştür ama her yeterlilik, alışkanlık sayılmaz. Her alışkanlık ise yeterlilik kavramını karşılayabilir. **Seçer ol-, uçar ol-, yüzer ol-, kazar ol-, kaçır ol-** örneklerinin geçtiği aşağıdaki cümlelerde hem “bir işi yapabilme yeterliliğine sahip olma” hem de “bu yapabilme durumunun alışkanlık üzere olduğu” anlaşılmaktadır.

Geçmişte yapılan, süren, var olan alışkanlığın zamanla terk edildiği durumlarda (-mAz ol-) birleşik fiilin kullanıldığı görülmektedir. Fiil- mAz ol-DI biçiminde geçmiş zamanla kullanımı daha yaygındır. Bu kullanım, özellikle Dede Korkut metinlerinde daha çok kullanılmıştır. **ağmaz oldu** (DK, 358), **içmez oldu** (DK, 464), **gülmez oldu** (DK, 504), **yağmaz oldu** (DK, 504) gibi. Fiil- mAz ol-(A/I)r şeklinde kullanıldığı örneklerde alışkanlık değil, sonuç belirtmektedir. **Gelmez olur** (VG, 153), **almaz olur** (AKY, 382), **êrmez olur** (AKY, 382), **kılmaz olur** (AKY, 382), **işitmez olur** (M, 222), **oynamaz olur** (SN, 144), **düşmez olur** (SN, 212) kullanılmıştır. Az görülen fiil-(V)r ol-(A) kullanımında ise cümleye alışkanlık, niyet ve istek anlamı sağlamaktadır. **Bilür ola** (M, 228), **uyır ola** (K, s. 123) gibi. Bunların dışında metinlerde geçen “görmez oldu, söylemez oldu, tutmaz oldu.” örneklerde terk edilmiş alışkanlık (fiil- mAz ol-) yapısı kullanılmasına rağmen cümle bağlamında alışkanlık değil yetersiz olma durumu vardır. Görme, söyleme ve tutma işlevinin ortadan kalktığı anlamını barındırır. Buradan hareketle; kullanılan her fiil- (V)r ol- ve fiil -mAz ol- yapısı alışkanlık anlamı sağlamayabilir, denilebilir.

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde ve günümüz Türkiye Türkçesi ağızlarında ve metinlerinde görülen alışkanlık yapısı, dil bilgisi bakımından tam olarak yeri belirlenememiş ve gramer kitaplarında çok yer verilmemiş bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Son cümle olarak hem Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde hem günümüz Türkiye Türkçesi metinlerinde ve ağızlarında kullanılan alışkanlık ve terk edilmiş alışkanlık yapısına gramer kitaplarında yer verilmelidir. Tarihî metinlerde alışkanlık yapılarının incelenmesi, hem dönemsel dil özelliklerini ortaya koymak hem de Türkçenin tarihî sürekliliğine ışık tutmak açısından önem taşımaktadır.

KISALTMALAR

AKY	: Ali'nin Kıssa-yı Yûsuf
DK	: Dede Korkut
EAT	: Eski Anadolu Türkçesi
K	: Kâbûs-nâme
M	: Marzubân-nâme
SN	: Süheyl ü Nev-bahâr
TT	: Türkiye Türkçesi
YED	: Yûnus Emre Dîvânı
VG	: Yûsuf-ı Meddâh Varka ve Gülşah
V	: Vokal/ünlü ses

Kaynakça

- Akar, A. (2018). *Oğuzların Dili Eski Anadolu Türkçesine Giriş*. İstanbul: Ötüken.
- Akdemir, Y. & Kaya, İ.H. (2019). “Eski Anadolu Türkçesinde Birleşik Fiiller Üzerine”. *Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırma Dergisi*. 2020;(6), 37.
- Ay, Ö. (2011). “Ol- Fiili ile Yapılan Birleşik Çekimler ve Türkiye Türkçesi Ağzlarındaki Kullanımı Üzerine”. *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 6/1*, 679-692.
- Budu, M. (2020). “Kıyasül-Enbiyâ Tercümesinde Birleşik Fiiller I”. *SUTAD, Aralık 2020*;(50):79-86.
- Cin, A. (2011). *Ali'nin Kıssa-yı Yûsuf'u*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Cin, A. (2012). *Sûheyl ü Nev-bahâr (Kenzü'l-Bedâyî')* İnceleme-Metin-Dizin. Konya: Eğitim.
- Çelikel, S. (2021). *Türkiye Türkçesinde Öncelik Fiilleri ve İşlevleri*. Ankara: Duvar.
- Deny, J. (2012). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Kabalcı.
- Doğan, E. (2016). *Qâbûs-nâme*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ercilasun, A. B. (2008). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ.
- Gülsevin, G. (2000). “Türkiye Türkçesindeki Zaman ve Kip Çekimlerinde Birleşik Yapılar Üzerine”. *TDAY Belleten 1997*, s. 215-224.
- Gülsevin, G. & Erdoğan Boz (2010). *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Gazi.
- İlker, A. (2017). “Birleşik Çekimlerde Zaman Adlandırma ve Tasnifine İşlevsel Bir Yaklaşım”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal of Turkish World Studies*. 17/2.183-192.
- Korkmaz, Z. (2010). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Korkmaz, Z. (2013). *Oğuz Türkçesinin Gelişimi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Korkmaz, Z. (2017). *Marzubân-nâme Tercümesi Destûr-ı Şâhî*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Köktekin, Kazım (2023). *Yûsuf-ı Meddâh Varka ve Gülşah*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Merhan, A. & Şan, F. (2016). *Eski Anadolu Türkçesi Notlar ve Metinler*. Ankara: Bilgesu.
- Özçelik, S. (2005). *Dede Korkut Araştırmaları, Notlar/Dizin/Metin*. Ankara: Gazi.
- Özmen, M. (2001). *Ahmed-i Dâ'i Divan*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Şahin, H. (2003). *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Akçağ.
- Tatçı, M. (2020). *Yûnus Emre Dîvânı*. İstanbul: H.
- TDK, (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Topçu, Ç. (2020). “Türkçede Bir Sıfat Fiil İşlevi Olarak ‘Alışkanlık’”. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*. Sayı: 20, 191-202
- Türk, V. vd. (2012). *Eski Anadolu Türkçesi Dersleri*. İstanbul: Kesit.
- Türk, V. (2018). *Hatiboğlu Bahrü'l-Hakâyık*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Üşenmez, E. (2014). *Eski Anadolu Türkçesinde Arkaik (Eski) Öğeler*. İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Yavuz, K. (2000). *Garib-nâme*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Yavuz, K. (2013). *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulema*. İstanbul: Büyüyenay.